

УДК 331.556

Смутчак З.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, економіки та права
Кіровоградської льотної академії
Національного авіаційного університету

НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПЕРЕДУМОВИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ

THE ILLEGAL MIGRATION IN UKRAINE: THE PRECONDITIONS, FEATURES AND POSSIBLE CONSEQUENCES

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто передумови виникнення та особливості нелегальної міграції. Обґрунтовано небезпечність явища нелегальної міграції. Проаналізовано динаміку чисельності міжнародних емігрантів у світі за останні роки. Охарактеризовано міждержавні міграції населення України в роки незалежності. Окреслено можливі наслідки інтенсифікації міграційного руху трудових ресурсів в Україні.

Ключові слова: міграція, мігрант, нелегальна міграція, міждержавна міграція, міграційні загрози, державна міграційна політика.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены предпосылки возникновения и особенности нелегальной миграции. Обоснована опасность явления нелегальной миграции. Проанализирована динамика численности международных эмигрантов в мире за последние годы. Охарактеризованы межгосударственные миграции населения Украины в годы независимости. Определены возможные последствия интенсификации миграционного движения трудовых ресурсов в Украине.

Ключевые слова: миграция, мигрант, нелегальная миграция, межгосударственная миграция, миграционные угрозы, государственная миграционная политика.

ANNOTATION

The preconditions of occurrence and features of illegal migration are discussed in the article. The danger of the phenomenon of illegal migration is grounded. The dynamics of the number of international emigrants in the world in recent years is analysed. The interstate migrations of the Ukrainian population during the years of state independence are characterized. The possible consequences of the intensification of the migratory movements of labor resource potential in Ukraine are determined.

Keywords: the migration, the migrant, the illegal migration, the interstate migration, the migratory threats, the state migratory policy.

Постановка проблеми. Із розвитком міжнародних процесів глобалізації, зростання ролі транснаціональних корпорацій, із розширенням міжнародної інвестиційної діяльності істотно активізувалися процеси трудової еміграції. Майже в кожній країні тією чи іншою мірою відбуваються еміграційні процеси, що включають еміграцію висококваліфікованої робочої сили. Це є досить великою проблемою, що може перерости для низки країн у національну катастрофу. Саме для нашої країни це явище становить особливий інтерес. Із проголошенням незалежності України процеси трудової еміграції українців істотно активізувалися. Особливої актуальності набуває відсутність достатньої та однозначної інформації щодо масштабів і регі-

ональних особливостей еміграції українців за кордон та кількісних потоків еміграційного капіталу, розміри яких становлять вагомий частку соціального та інвестиційного фінансового ресурсу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини виникнення міграційних процесів та їх можливі наслідки висвітлюються в науковій літературі багатьма вченими-економістами: А. Круглашовим, Е. Лібановою, М. Романюком, О. Малиновською, В. Макаром, І. Марковим, В. Трощинським, К. Черновою, А. Шевченком.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання переміщення громадян України за кордон є проблемою державного рівня. Тема українських заробітчан активно обговорюється в пресі, на телебаченні, привертаючи увагу всього суспільства. Мільйони трудових емігрантів з України, більшість з яких працює в Росії, країнах Західної Європи та Північної Америки, змушують державу поновому усвідомити важливість проблеми захисту прав та свобод її громадян. Нині більшість наших співвітчизників перебуває за кордоном у статусі нелегальних трудових емігрантів і належить до найбільш дискримінованої та захищеної категорії іноземців. У зв'язку із цим зростає кількість звернень до органів державної влади України від громадян, які потрапляють у складні ситуації за кордоном, із проханням надати їм допомогу та захистити. Ця важлива проблема підкреслюється масштабами та тенденціями трудової еміграції з України.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних викликів та загроз, що спричинили виникнення явища нелегальної трудової міграції, а також масових міжрегіональних та міждержавних міграційних переміщень населення в окремих регіонах України та їх можливих наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невід'ємним елементом світових процесів у добу глобалізації стала нелегальна міграція. Цю проблему визнано однією з найгостріших загроз безпеці країн Європейського Союзу. Серед головних причин її виникнення і переведення в статус глобальної є нерівномірність світового розвитку, розподіл країн світу на багаті та бідні, прагнення багатих країн закритися від

міграційних потоків, що збільшує їх тінювий складник. Інша причина – збройні конфлікти, які спричиняють потоки біженців та одночасне переселення мільйонів людей. Зростанню «міграційного тиску» також сприяє розвиток нелегальних схем переміщення людей і торгівлі ними. Водночас міграції та демографічні зміни навіть у благополучних країнах спроможні викликати суттєві зсуви в традиційних суспільних структурах, що призводить до зростання суспільного та політичного напруження.

Нелегальна міграція становить загрозу національній безпеці будь-якої держави, оскільки вона спричиняє різке погіршення криміногенної ситуації в регіонах, де виникають слабко контрольовані зони з компактним проживанням мігрантів, де активного поширення набувають наркоманія та проституція, небезпечні інфекційні хвороби тощо. За відсутності законних джерел існування нелегальні мігранти можуть удаватися до створення етнічних кримінальних угруповань.

Окрім того, збільшення притоку нелегальних мігрантів може спричинити сплеск ксенофобних настроїв серед певної частини місцевого населення та активність радикальних націоналістичних організацій. Нелегальна міграція часто тісно пов'язана з різними видами злочинності, зокрема контрабандою зброї, наркотиків, торгівлею людьми, поширенням тероризму. Такий стан речей становить загрозу й вимагає відповідного реагування, зокрема посилення прикордонного режиму та значних витрат на зміцнення внутрішньої безпеки. Але повне подолання нелегальної міграції як протиправного явища є навряд чи можливим. За рівнем міграційного навантаження Україна посідає одне з провідних місць в Європі. Міграційні хвилі, потоки біженців зачіпають територію держави, сприяють посиленню криміногенної ситуації в країні. Наша країна є певним містком для незаконних мігрантів, наркоділків, контрабандистів і злочинних угруповань, які намагаються її територією проникнути в країни Європейського Союзу. Найбільш складними напрямками, де затримуються більша частина мігрантів, великі партії наркотичної сировини, зброї та вибухівки, є кордони з Росією та Молдовою.

Посиленню міграційних загроз сприяє неврегульованість прикордонного режиму України, передусім із РФ. Через своє географічне становище та завдяки прозорому кордону з Росією Україна протягом довгого часу виконує роль транзитної країни, через яку проходять шляхи доставки мігрантів із країн Азії до Західної та Центральної Європи. Крім того, завдяки щільному контролю на кордонах з ЄС і відсутності реального механізму повернення (реадмісії) затриманих осіб Україна невинно перетворюється в країну накопичення незаконних мігрантів. Фактично вона стримує транзитні міграційні потоки в інтересах європейських країн, тому ця проблема виходить за національні межі нашої держави. Для світу, що глобалізується, держав-

ні кордони втрачають своє сакральне значення і відіграють здебільшого роль межі між територіями з різними внутрішньоправовими та митними режимами. З боку світової спільноти послаблюється увага до проблем територіальних претензій та правового урегулювання кордонів, хоча водночас для молодих незалежних держав питання недоторканості кордонів є одним із ключових в утвердженні їх суверенітету. Зокрема, для України значимими викликами є територіальні претензії з боку радикальних політичних сил інших держав, незавершеність договірно-правового оформлення державних кордонів тощо. Неврегульованість питання кордонів держави має наслідком посилення загроз геополітичного та глобалізаційного типу. Так, незавершеність договірно-правового оформлення кордонів, нерозвиненість прикордонної інфраструктури залишають можливість для окремих держав здійснювати втручання у внутрішні справи України у прикордонних районах, підтримувати сепаратистські тенденції, заважають боротьбі зі злочинністю тощо. В економічній сфері це підвищує залежність національної економіки, сприяє відтоку матеріальних і фінансових ресурсів, контрабанді, неконтрольованому вивозу капіталу, стратегічної сировини тощо. Подібним чином загрози посилюються й у військовій, правоохоронній, екологічній сферах. Для вирішення проблем нелегальної міграції у багатьох країнах світу створена так звана третя захисна система. У США ці проблеми вирішує служба у справах імміграції та натуралізації; у низці європейських країн створені окремі поліцейські підрозділи для роботи з іноземцями. В Україні функції такої системи розпорознені між прикордонниками, міліцією, СБУ, Департаментом у справах національностей і міграції. Розширення ЄС супроводжується зміцненням візового і прикордонного контролю, посиленням боротьби з нелегальною міграцією. Разом із тим жорстокі прикордонні та візові режими не вирішують у повному обсязі проблему усунення нелегальної міграції [2].

Нагадаємо, що нелегальна міграція характеризується тим, що її суб'єкти залишають країни постійного проживання і проникають на територію інших держав без офіційного дозволу.

Зауважимо, що мігрантів варто поділити на дві категорії: нелегальними мігрантами є люди, що в'їжджають та залишаються у країні, не маючи офіційного дозволу країни в'їзду [3, с. 22; 4, с. 29; 6]; напівлегальні мігранти – це люди, що в'їжджають до якоїсь країни на законних підставах, за візою, але з різних обставин відмовляються покидати цю країну і залишаються в ній після завершення терміну, обумовленого в'їзною візою, або прибувають до якоїсь країни легально, а згодом влаштовуються на роботу, маючи при цьому туристичну візу [5, с. 130–131; 6].

Підвищена увага до нелегальної міграції в державі спричинена виникненням необхіднос-

ті протидіяти їй як небажаному, шкідливому, суспільно небезпечному явищу. Розроблення стратегії і тактики такої протидії є складним організаційно-правовим завданням. Практика розв'язання аналогічних проблем свідчить про те, що вживати будь-які заходи можна, лише чітко уявляючи причини нелегальної міграції.

Нелегальна міграція має такі самі причини, що й інші міграції, але вони є більш глобальними, трагічними, конфліктними. Саме ці причини змушують нелегальних мігрантів ризикувати задля власного життя, життя своєї родини, вчиняти правопорушення заради покращення свого життєвого становища, втечі від конфліктів тощо.

Особливістю нелегальної міграції є те, що вона може бути як формою міграції, так і її засобом. Тобто в деяких випадках нелегальна міграція має кримінальний початок, пов'язаний із наркотиками, тероризмом, переправленням та продажем вогнепальної зброї, торгівлею «живим товаром» (людьми) тощо.

Найчастіше нелегальна трудова міграція здійснюється під виглядом туристичних поїздок. До 85% усіх трудових мігрантів виїжджають за кордон саме туристичними візами (переважно короткостроковими). При цьому, як правило, необхідні для цього документи не оформлюються, а гарантії працевлаштування є вельми сумнівними. Але навіть така перспектива не лякає наших громадян заради заробітку. Дослідження причин нелегальної трудової міграції українців показують наявність низки бюрократичних перепон як в Україні, так і в приймаючій країні. Також проблемою «туристичної» міграції є її пропагування з боку спеціалізованих організацій, для яких це основний вид бізнесу та значно великий дохід. Дані Інтерполу свідчать, що структури, які займаються подібними справами, в усьому світі заробляють понад 30 млрд. дол. Щорічно, адже вартість доставки одного нелегалу коливається від 3 до 30 тис. дол. [7, с. 82].

Загальновідомо, що Україна знаходиться на перехресті шляхів «між Сходом і Заходом». Таке геополітичне положення значною мірою впродовж багатьох століть детермінувало історичні, культурницькі, духовні та політичні особливості розвитку нашої держави. Україна завдяки своєму вигідному територіальному положенню стала транзитною державою для потоку мігрантів у країни ЄС, адже у нашої країни є спільні сухопутні кордони з Румунією, Польщею, Словаччиною та Угорщиною, які простягаються на сотні кілометрів. Попри економічно вигідне розташування Україна зручна для нелегальної міграції, тобто незаконного переміщення поза пунктами пропуску або з приховуванням від прикордонного та митного контролю [8].

В останні десятиліття Україна була ареною активних еміграційних процесів. За оцінкою Світового банку (СБ), країна входить до п'ятірки найбільших постачальників емігрантів у світі, поступаючись лише Мексиці, Індії, Китаю та

Росії. За даними статистики, у 2012 р. за межі України виїхало 14 517 громадян, народжених на території України. А вже в 2014 р. кількість людей, які виїхали за кордон, становить 51 991 особа. За даними статистики, у 2014 р. поза територією України мешкають 8,6 млн. її громадян. Із кожним роком даний показник зростає, що збільшує чисельність українців, які працюють за кордоном тимчасово та на постійній основі, використовуючи свої знання та навички на благо інших країн.

За даними Державної служби статистики України, кількість емігрантів порівняно з 2009 р. у 2010 р. зменшилася від 19 470 до 14 677 осіб. Із 2010 по 2012 р. кількість людей, які емігрували за межі України, майже не змінювалася. Проте в 2013 та 2014 рр. можна спостерігати стрімке збільшення населення, яке емігрувало: від 14 517 осіб у 2012 р. до 51 991 особи в 2014 р. Варто зазначити, що станом на 2014 р. кількість іммігрантів та емігрантів практично зрівнялася (рис. 1).

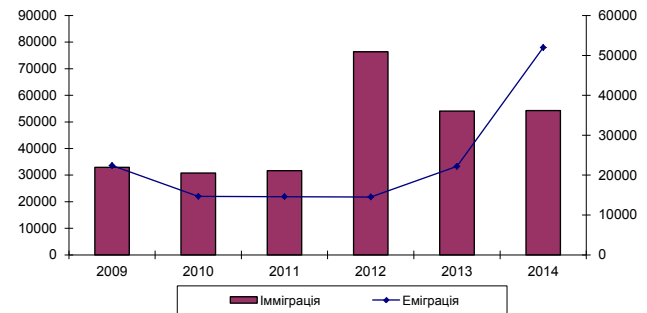

Рис. 1. Міграційний рух населення України [10]

Неупереджений аналіз свідчить, що до основних чинників, які роблять Україну привабливою для нелегалів, слід віднести:

- транзитне та близьке до країн ЄС географічне положення, розвиненість транспортної інфраструктури, існування каналів контрабанди людей через морські порти, залізницю, через неконтрольовані ділянки кордону, слабка облаштованість кордонів;
- недосконале законодавство та недостатність адміністративних засобів контролю перебування іноземних громадян на території країни, яке створює сприятливі умови для юридичного забезпечення легальних каналів в'їзду потенційних нелегальних іммігрантів в Україну;
- неузгодженість дій різних відомств та служб, міжвідомче розпорошення фінансування, що знижує рівень контролю над міграційною ситуацією;
- недостатнє фінансування заходів щодо протидії та боротьби з нелегальною міграцією, яке суттєво знижує їх ефективність та формує передумови для неконтрольованості міграційних процесів;
- відсутність електронної системи ідентифікації іноземців та єдиного реєстру іноземних громадян, які в'їжджають в Україну чи перебувають на її території;

– активне використання злочинними угрупованнями місцевого населення для переміщення, переховування, супроводження нелегалів, прибутковість даного бізнесу;

– поширення корупції та зловживань у сфері контролю та запобігання нелегальній міграції, корупційні дії посадовців щодо приховування нелегальних мігрантів, їх легалізації, безпосереднє прикриття злочинних угруповань, які займаються контрабандою людей та траффікінгом [9].

Достовірно сказати, скільки нелегально перебуває іноземців (ураховуючи громадян країн СНД), не може жодна служба (рис. 2).

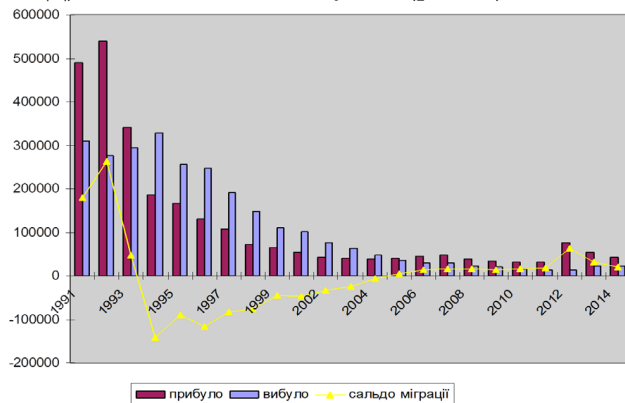

Рис. 2. Міждержавні міграції населення України (1991–2014 рр.) [10]

Офіційна статистика посилається лише на ті дані, які надаються регіональними управліннями МВС щодо кількості затриманих нелегалів у ході вибіркових та періодичних спецоперацій.

У період з 1994 по 2004 р. в Україні мало місце від'ємне сальдо зовнішньої міграції, яке щорічно становило майже 100 тис. осіб, а починаючи з 2005 р. у зовнішніх міграціях населення України має місце позитивне міграційне сальдо, яке за період 2005–2014 рр. становить 212,8 тис. осіб. Разом із тим Україна за роки державної незалежності через депопуляційні процеси втратила 6,5 млн. осіб, а в зовнішніх міграційних переміщеннях населення втратили понад 1 млн. осіб.

Щодо нелегальної зовнішньої трудової міграції, то вона з України є набагато більшою. Зарубіжним роботодавцям вигідно мати справу з нелегальними трудовими мігрантами, бо особи, які прибули в країну для заробітку на незаконних підставах, не мають юридичного та соціального захисту. Більше того, вони змушені погоджуватися на будь-яку роботу – сезонну, важку і небезпечну, тарифні ставки, що встановлюються їм, значно нижчі, ніж для громадян своєї країни. Зовнішні трудові мігранти з України в багатьох країнах вимушені працювати продовжений робочий день та за шкідливих умов праці мають обмежений або зовсім не мають доступу до медичної допомоги і соціального захисту, незахищені від низької оплати праці, професійних травм, хвороб.

Ця проблема потребує негайного розв'язання. Україна, як передбачено частиною третьою стат-

ті 25 Конституції України, гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Така сама норма міститься у статті 8 Закону «Про громадянство України». Вона спрямована на законодавче забезпечення реалізації зазначеного конституційного положення.

У Законі України «Про основи національної безпеки» до основних реальних та потенційних загроз національній безпеці країни віднесені нелегальна міграція (у війсьній сфері та сфері безпеки державного кордону) і вплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України (у соціальній та гуманітарній сферах). Нелегальна міграція з України до загроз національній безпеці не включена, і загрозу національній безпеці з боку нелегальної трудової міграції з України органи державної влади та управління, як центральні, так і на місцях, недооцінюють, а тому регулювання міграційних процесів на макrorівні має стати вагомим складником соціально-економічної політики держави. Завдання щодо управління міграцією, особливо її зовнішніми формами, полягає не в тому, щоб зводити бар'єри через систему адміністративно-обмежувальних заходів, які не дають можливості мігрантам проникати в розвинуті країни, а в тому, як на основі дотримання прав людини та гуманних принципів управляти міграційними потоками населення, зокрема постійних переселенців та трудових мігрантів з урахуванням інтересів держави, приймаючих країн і регіонів.

Заходи міграційної політики полягають у тому, щоб добитися впорядкування міграційного простору країни і взяти під дієвий державний контроль ті міграційні процеси, що в ньому протікають [11].

Висновки. Нелегальна міграція займає вагомe місце у структурі міграційних потоків. Вона є соціально небезпечним, шкідливим, протизаконним явищем, яке реально загрожує економічним інтересам і громадській безпеці України. Нелегальна міграція є однією з причин зростання злочинності, поширення небезпечних захворювань, розвитку підпільного ринку праці, виникнення напруженості у відносинах між багатьма державами.

Україна ще не має достатнього досвіду державного регулювання процесів нелегальної міграції, тому нині перед нами поставлено одне з важливих завдань – продумане розроблення спільних із сусідніми країнами комплексних програм протидії нелегальній міграції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Захарова О.Д. Теоретичні аспекти визначення економічної сутності поняття «регіональна система» в контексті регіоналізації економіки / О.Д. Захарова // Економіка і управління. – 2007. – № 1. – С. 46–51.
2. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська, О.О. Резнікова; за ред. К.А. Кононенка. – К.: НІСД, 2013. – 56 с.

3. Романюк А. Міграційні процеси у Львівській області / А. Романюк // Українські варіанти. – 1997. – № 2. – С. 21–25.
4. Каслз С. Глобальные тенденции и проблемы. Международная миграция в начале XXI века: глобальные тенденции и проблемы / С. Каслз // Международный журнал социальных наук. – 2001. – № 032. – С. 27–42.
5. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. і ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
6. Окольски М. Региональные и локальные перспективы. Новые тенденции и основные проблемы в международной миграции: перспективы Центральной и Восточной Европы / М. Окольски // Международный журнал социальных наук. – 2001. – № 032. – С. 101–116.
7. Гайдуцький А.П. Масштаби трудової міграції українців за кордон / А.П. Гайдуцький // Економіка та держава. – 2007. – № 8. – С. 82–86.
8. Сисюк Л.П. Проблеми нелегальної міграції в Україні та в світі / Л.П. Сисюк, Л.О. Гилюк // X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Strategiczne pytania światowej nauki-2014». – Przemysl, 07–15 lutego 2014 roku. – С. 78–82.
9. Нелегальна імміграція на півдні України: стан, потенційні загрози і наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/9.htm>.
10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: www.ukrstat.gov.ua.
11. Smutchak Z. Migratory Threats to National Security of Ukraine: Current Challenges and Ways of Regulation / Z. Smutchak, D. Romanjuk // Baltic Journal of Economic Studies – Riga, 2016 – Vol. 2. – № 3. – С. 107–112.